

ZE ZJAWISK WSPÓŁCZESNEGO JĘZYKA CZESKIEGO

Já na to dlabu!

I don't care!

MILAN HRDLIČKA

Západočeská univerzita v Plzni

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-4976-8286>

E-mail: Milan.Hrdlicka@ff.cuni.cz

Abstract: The article presents selected and frequent cases in everyday communication when various reasons (inconvenient statements, social taboos, excessive expressivity) force a speaker not to use the direct designation of a real phenomenon. In respect to other participants in communication he uses an euphemism (*He passed away instead of He died*), various forms of lexical substitution (*I don't give a damn for it!*, *I'll go nuts!*) and the deformation of a pejorative expression (*I fly into a rage!*), he does not finish a phrase (*I don't give a .../shit/*) or leaves out some expression (*I'll smack.../you on the chops/*).

Abstrakt: Článek přibližuje vybrané, hojně užívané případy v každodenní komunikaci, v nichž mluvčí z různých důvodů (nevhodnost vyjádření, společenské tabu, přílišná expresivita výrazu aj.) nevolí přímé pojmenování dotyčné skutečnosti. Nahrazuje jej s ohledem na ostatní

účastníky komunikace mimo jiné vyjádřením eufemistickým (*zemřel – odešel; není již mezi námi* aj.), nebo různými způsoby (zejména lexikální) substituce (*Já na to kašlu / dlabu / pečuji* aj.; *Já se z toho posměju; Ty krásou!*), deformací pejorativního vyjádření (*To mě sejíř; Ty vado!*), popř. nedořečením (*Já se na to vyto...; On se z toho snad poto...*) či vynecháním (elipsou) příslušného výrazu (*Já ti jednu...*).

Keywords: current spoken language, unfinished phrase, expressivity, ellipsis, vulgarism, euphemism, silence, speech taboos, speech etiquette, forming words, derivation, substitution

Klíčová slova: běžné mluvená čeština, nedořikávání, expresivita, elipsa, vulgarismus, eufemismus, mlčení, řečové tabu, řečová etiketa, tvoření slov, odvozování, substituce

Možnosti řečového vyjádření expresivity, a to jak kladně, tak i záporně laděné, jsou v češtině, podobně jako v jiných jazycích, četné a různorodé, co do intenzity poměrně detailně odstupňované. Ztvárnění expresivity se ve výpovědích může (vedle roviny zvukové, tu z prostorových důvodů pomineme) zřetelným způsobem projevovat (A) jednak na rovině mluvnické, (B) jednak také v plánu lexikálním. V řečové komunikaci se ovšem gramatické prostředky a citově zabarvená slovní zásoba často vyskytují ve vzájemné součinnosti a funkční provázanosti.

(A) Je známou skutečností, že se citové rozpoložení mluvčího může odrážet ve výrazové expresivitě výpovědi, v její aktualizaci, resp. v ozvláštnění její struktury, srov. *Nikdy se sem už nevrátím!* x *Nikdy, nikdy se sem už nevrátím!* Jindy se může jednat o řečové uplatnění formy v jiné, pro ni nezvyklé komunikační roli (funkci), srov. rozdíl mezi výpověďmi *Tady si sedni a napiš mu!* x *Tady si sedneš a napíšeš mu!* apod.

Působením nejrůznějších emocí dochází rovněž (k nezáměrnému) porušování pravidelné (nebo obvyklé) stavby výpovědi – jde o citově motivované opakování, o kladení pauz (*Já... já... já to opravdu nevěděl...*), o dramatické přerušování výpovědi (*Ale já vám tady přeče... – Poslyšte, ne. Prosím vás, to ne! ...*), o hromadění nevětných výpovědí (*Katastrofa! Hotová katastrofa! Tohle udělat!*), a další, blíže viz M. Čechová a kol. 2011, s. 277n. V komunikaci býváme rovněž svědky osamostatňování větného členu (*Moře, to miloval nade vše*), inverze aktuálního členění výpovědi (*Do Brna přeče jedeme!*) a dalších osvědčených postupů.

(B) Z obdobných příčin a s obdobným záměrem se v řečové komunikaci explicitně užívá i mnohých prvků z roviny lexikální. Co se lexému s expresivním příznakem týče, vyčleňují se obvykle pojmenování kladná (pojmenování zdrobnělá a domácká – *dědeček, Jeníček*, jména lichotivá – *tetinka, dívěnka* aj.) a lexikální jednotky s polaritou opačnou (jde o nejrůznější výrazivo povahy posměšné, zhrubělé, hanlivé až vulgární, např. *doktůrek, babizna, dědek, fotr, sráč* aj.), blíže M. Čechová a kol., 2011, s. 117n.

V komunikaci se často stává, že se v ní z nejrůznějších příčin (tabuové téma, jiné důvody společenské povahy, riziko zmínění nežádoucích, nelibých jevů, přílišná ex-

presivita či možné trapné vyznění sdělení aj.) od explicitního vyjádření ustupuje a volí se prostředky odlišné, mnohdy zjemňující.

Mezi neužívanější patří hojně eufemismy (kupř. místo výrazů o *úmrtí* se užije zmírňujících vyjádření, jako např. *opustil nás, odešel navždy, zesnul, skončil, dotlouklo jeho srdce* aj.); společensky obtížně přijatelný výraz *tlustý* se zpravidla nahrazuje eufemistickými lexémy *silný, plnoštíhlý, korpulentní*; adjektivum *chudý* bývá substituováno výrazem *sociálně potřebný*, srov. rovněž *slepý* vs. *nevidomý, hluchý* vs. *neslyšící* atd. Z obdobných příčin se také uplatňuje tzv. litotes, čili „zjemňující“ užití antonym, srov. *dopadl špatně – nedopadl nejlépe, je nemocný – není zdrav, lže – nemluví pravdu, je podnapilý – je společensky unavený* aj. (blíže Čechová a kol., 2011; Hrdlička, 2022 aj.).

Nezastupitelné místo má v řečové komunikaci specifický postup, totiž mlčení (srov. sousloví *výmluvné mlčení*), tedy ticho, pauza, odmlka, zkrátka explicitní verbální „nekomunikace“ (blíže viz Vaňková, 1996), a také některé frekventované řečové jevy, které mu jsou svou podstatou a povahou blízké. Máme v této souvislosti na mysli především elipsu, popř. i apoiopezi.

S elipsou, v tuzemské odborné literatuře dostatečně popsanou, se v emotivně laděných výpovědích setkáváme velmi často. Zastavíme se proto pouze u jednoho zajímavého variantního případu. V eliptické výpovědi *Já ti jednu...!* je vynechán společensky problémový (nevhodný) výraz typu *vrazím / vlepím / ubalím / fláknu* (nepochybně tím bývá míněn *políček*, resp. *facka*). Neméně častá je však i alternativa se substitučním výrazem *to - Já ti jednu to...!* Onen zástupný výraz *to* se nadto může v různých kontextech prostřednictvím některých prefixů verbalizovat a následně fungovat jako autonomní přefigované verbum: *Já se na to vyto* (vykašlu, vyfláknu, vybodnu, vykvážnu aj.) – *vytentovat se na něco, na někoho; On se z toho málem poto* (podělal aj.) – *potentovat se z něčeho, z někoho* apod.

Jindy se z výše uvedených důvodů užívá ještě jiných jazykových prostředků – opisů, dalších substitucí, deformací apod. Zmíníme pro ilustraci alespoň několik ukázek.

V názvu příspěvku figuruje (dnes už poněkud ustupující) vyjádření *Já na to dla-bu*, které je synonymem mírnějšího *Já na to kašlu* i ostřejšího *Já na to pečů, Já na to hážu bobek*. Do téže množiny se pak řadí velmi expresivní (vyloženě vulgární) *Já na to prdím, Já na to seru* apod. Je zajímavé, že v některých případech, dost možná pro naznačení bezprostřední souvislosti obou vyjádření, si dotčený substituční výraz ponechává totožnou počáteční hlásku. Namísto vulgárního (*Jdi do prdele!* se setkáváme (*Jdi do prčic!, do prkvančic!*, srov. i zaklení *do prkýnka dubovýho!* Podstatně umírněnější spojení *To mě sejří* nezřídka nahrazuje vulgární *To mě sere*, nevhodné vyjádření *Já se z toho poseru* má v současné řečové praxi hojně užívanou paralelu *Já se z toho posměju, picnu* atd.

Je jisté a pochopitelné, že oblast pejorativně, až vulgárně laděných expresivních výrazů nepatří do centra pozornosti. Na druhou stranu ji však podle našeho soudu

nelze zcela přehlížet, ignorovat ani ji tabuizovat. Ostatně o nemalé pozornosti věnované této „neprestížní“ slovní zásobě současné češtiny svědčí nemálo odborných lexikologických prací z doby nedávné (viz např. Ouředník, 1992; Suk, 1993; Sochová a Poštolková, 1993 aj.) i ze současnosti.

Literatura

- ČECHOVÁ, M. a kol. (2011). *Čeština – řeč a jazyk*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
HRDLÍČKA, M. (2022). Nebyla šťastná, nebo byla nešťastná? *Bohemistika*, 22(3), 476–477.
OUŘEDNÍK, P. (1992). *Šmírbuch jazyka českého. Slovník nekonvenční češtiny*. Praha: Ivo Železný.
PORÁK, J. (1956). Aposiopese v současné češtině. *Slovo a slovesnost*, 17(3), 132–139.
SOCHOVÁ, Z. a POŠTOLKOVÁ, B. (1994). *Co v slovnících nenajdete*. Praha: Portál.
SUK, J. (1993). *Několik slangových slovníků*. Praha: Inverze.
VAŇKOVÁ, I. (1996). *Mlčení & řeč*. Praha: Institut sociálních vztahů.